

УДК 398(477/82)''194/196'':393.15
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.04.898>

МІЖЕТНІЧНА ВЗАЄМОДІЯ У ФОЛЬКЛОРНІЙ ПРОЗІ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ ПРО ПОДІЇ 40—60 рр. ХХ ст.

Марина ДЕМЕДЮК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-002X>

кандидат філологічних наук, наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ фольклористики,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна.
e-mail: mdemedyuk@gmail.com

Вивчення характеру контактів панівного етносу з національними меншинами в моноетнічній країні на сьогодні досить актуальне. Метою запропонованої розвідки є з'ясування специфіки міжетнічної взаємодії в період Другої світової війни в парах українці-поляки, українці-євреї, українці-німці. Об'єктом дослідження обрано фольклорні наративи Волинського Полісся, а предметом — відображення у текстах специфіки контактів українців з суміжними етносами в умовах воєнного часу. Методологічну основу праці становлять принципи об'єктивності та історизму фольклору. У статті використана методологія українських та зарубіжних дослідників (В. Сергійчука, О. Бріциної та Л. Мушкетик та ін.). Для формування джерельної бази проведено фольклорні експедиції, під час яких здійснено фіксацію матеріалів за допомогою усного опитування респондентів. Відтворення етнічних конфліктів та співдії у наративах Волинського Полісся висвітлений авторами доволі побіжно, без належного аналізу, тому основою роботи є польові матеріали автора.

З'ясовується, що видозміни зазнають стосунки українців з єврейським населенням, варіюючись від пасивного спостереження і співжиття до співчуття і намагання допомогти. Репрезентовано характер і причини польсько-українського протистояння на Волинському Поліссі. Окрема увага звернена на зображення взаємодії місцевого населення краю з німецькими солдатами регулярної армії стосунки із німцями каральних загонів СС.

Ключові слова: міжетнічна взаємодія, етнічні меншини, політична ситуація, фольклорний наратив, усноісторичні свідчення.

Maryna DEMEDYUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-002X>

Candidate of philology sciences (= Ph.D. in philology),

Researcher at the Institute of Ethnology

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Dement of Folkloristic,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine.

E-mail: mdemedyuk@gmail.com

ETHNIC INTERACTION IN FOLKLORE NARRATIVES OF VOLYN POLISSYA REGION ABOUT EVENTS OF 40—60 AD. XX CENTURY

Interethnic interactions are an integral part of a social system. The study of the nature of the contacts of the ruling ethnic group with national minorities in a mono-ethnic country is very relevant today. The goal of author is to clarify the specifics of interethnic interaction during the Second World War in pairs of Ukrainian-Poles, Ukrainian Jews, Ukrainian-Germans. The object of the research is the folklore narrative of the Volyn Polissya, and the subject is reflection in the texts the specifics of the contacts of Ukrainians with the adjacent ethnic groups in the conditions of wartime. The methodological basis of research is the principles of objectivity and historicism of folklore. To study interethnic interactions, the methodology of Ukrainian and foreign historians, ethno-sociologists and folk prose researchers (V. Serhiyчук, O. Bricynа and L. Mushketyk, etc.) was used. Folklore expeditions were conducted to form the source base, during which the material was recorded with the help of an oral questioning of respondents according to a pre-prepared questionnaire. The reproduction of ethnic conflicts and co-operation in the narratives of the Volyn Polissya is not sufficiently highlighted in the special research. This aspect is covered by the authors rather quickly, without proper analysis, so the basis of the work is the author's field.

The article is devoted the problems of interaction of Ukrainians with representatives of other ethnic communities that lived compactly on the territory of Volyn Polissya during the Second World War. It turns out that changes are affecting Ukrainians with the Jewish population, ranging from passive observation and cohabitation to compassion and effort to help. The nature and causes of the Polish-Ukrainian confrontation in the Volyn Polissya, as documented in the folk stories of tragic events since the German occupation, are presented. Particular attention is drawn to the image in the narratives of the interaction of the local population of the province with the German soldiers of the regular army, which has mostly a positive connotation. The nature of the counteraction to the relationship with the German SS units, which were often confronted with inexperienced insurgents.

Keywords: ethnic intercourse, ethnic minorities, political situation, folklore narrative, oral historiographical evidences.

Вступ. Контакти між представниками різних етнічних спільнот в межах однієї території — важлива складова суспільного життя країни. Термін «міжетнічна взаємодія» як підставове поняття етносоціології дає змогу адекватно і об'єктивно, на думку політологів та соціологів, досліджувати етнічні процеси у поліетнічному суспільстві, учасниками яких є представники різних груп, зокрема «у тому їхньому аспекті, коли йдеться про контакти етнічних спільнот у різноманітних виявах» [1, с. 92]. Особливо виражених форм етнічної взаємодії набувають під час стресових ситуацій (революцій, війн, інших соціальних зрушень). Дослідники виділяють три основні види цих контактів: 1) вплив однієї спільноти на іншу, при якому один етнос — активний і домінуючий, а інший — інертний та пасивний (наприклад, маніпулювання, примус); 2) співдія — два чи кілька етносів надають допомогу, підтримку один одному, досягають єдності в намірах; найвищою формою співдії виступає співробітництво; 3) протидія — перешкода діям, суперечності в позиціях, блокування зусиль іншого етносу чи створення йому перешкод та активна протидія аж до військових дій [1, с. 92—93; 2]. Для здійснення протидії необхідно мати такі якості як енергійність і боєздатність. Кожний з видів взаємодії має свій діапазон проявів, між якими існують перехідні форми, що можуть трансформуватися в інші. Питання щодо характеру міжетнічних взаємодій знайшло висвітлення у працях українських дослідників (В. Гулая [3; 4], В. Мацієвського [5], Ю. Лиходіда [6]). Особливість їхнього підходу в тому, що аналіз цих процесів проводився на українському ґрунті, а тому його можна підтвердити чи спростувати і усноісторичними свідченнями, якими є фольклорний наратив.

У рамках цієї класифікації у пропонованій статті будемо розглядати міжетнічні взаємодії воєнного часу у парах: українці-євреї, українці-поляки та українці-німці. За основне джерело обрано фольклорні наративи, зібрані впродовж цьогорічної фольклорної експедиції на Колківщину, під час якої відбувалася фіксація усних оповідей про події Другої світової війни, зокрема діяльність загонів УПА та створення Колківської повстанської республіки, Рух опору німецьких та радянським окупаційним владам на території сучасного Маневицького р-ну впродовж 1940—1960 рр. Прояви міжетнічної взаємодії, а зокрема

конфліктів на території Західної України, до складу якої входить і територія Волинського Полісся, були темами низки праць істориків та етносоціологів: В. Сергійчука [7], Я. Антонюка [8], О. Каліщук [9], В. Гулая [4], І. Пущука [10] та ін. Однак досі залишається нез'ясованою специфіка специфіка сприйняття ситуації, її фіксації та трансмісії усною традицією, адже відомо, що у фольклорі акумулюється не вся інформація, а лише та, що є надважливою для спільноти. Метою запропонованої розвідки є з'ясування специфіки міжетнічної взаємодії в період Другої світової війни в парах українці-поляки, українці-євреї, українці-німці. Об'єктом дослідження обрано фольклорний наратив Волинського Полісся, а предметом — відображення у текстах специфіки контактів українців з суміжними етносами в умовах воєнного часу. Методологічну основу праці становлять принципи об'єктивності та історизму фольклору, а основними методами — структурно-типологічний, метод концептуального аналізу. Для формування джерельної бази проведено фольклорні експедиції на Полісся, під час яких здійснено фіксацію матеріалів за допомогою усного опитування респондентів згідно з попередньо підготовленим запитальником.

Основна частина. Волинське Полісся, а зокрема Колківський повіт (тепер Маневицький р-н Волинської обл.) до Першої світової війни був територією, підпорядкованою Російській імперії. Домінуюча спільнота — українці, що займалися сільським господарством. Функцію торгівлі забезпечували місцеві єврейські громади, які компактно проживали в окремих районах містечок (єврейські вулиці в Колках, Маневичах, Старому Чарторийську, Цмінах). З розвитком залізничного сполучення зростає частка єврейського та польського населення у Маневичах, Ківерцях. Після включення земель з 1918 до складу Польщі починається активна і подекуди агресивна політика колонізації місцевого українського населення [11, с. 43]. Так, усі сільські початкові школи переведені на польську мову навчання. Адміністрація також складається з відставних солдатів, наділених функцією поліцаїв. Однак активно поширюються національні ідеї серед молоді завдяки діяльності осередків «Просвіти». З початком радянської окупації ситуація змінюється знову ж не на користь свідомих проукраїнських мешканців краю. Арешти

національно-свідомих діячів, тримання і розстріли у Луцькій тюрмі спонукали населення до переосмислення міжетнічних взаємодій. Після початку німецької окупації антонімічна пара «ворог-друг» набуває нового звучання. Фольклорний нарратив зафіксував основні акценти цих стосунків.

Так, євреї завжди сприймалися як етнічно чужі. З огляду на трагізм долі єврейського населення в період Другої світової війни акцент фольклорної прози зміщується із констатації інакшості представників цієї спільноти (що простежується у народних казках, етіологічних легендах) [12, с. 15—16] до усвідомлення і необхідності підкреслити протиприродність дій німців стосовно євреїв. З'являються твори про намагання українців допомогти, а часто і врятувати життя людини іншої національності, про волю до життя і гідну зустріч невідворотної смерті.

У нарративах, зафіксованих від оповідачок-жінок, помітна наскрізна констатація мирних добросусідських стосунків українців з євреями до війни: «А євреї були, лавкі мали. Отака дорога в центри як іти до нашої церкви, то з обох боків держали»¹, «А вони нам зла ни робили, торгували в Колках, мали лавкі свої. Мине ще така жидівочка учила молодейка в школи за Польщи»². Виокремлення за етнічною ознакою за допомогою жовтих нашивок на одязі спричинило появу оповідань, в яких констатується співчуття до представників єврейського народу: «То тих жидів били, знущалися з їх. Питнували їх. Латкі пришивали жовті на одязу»³; «То я ще помню, як ходили по силу жиди з такими жовтими нашивками на спини. То як має нашивку, то значит жид»⁴. Водночас оповідачі проводять явні паралелі до тяжкої долі українців: «І спереду така жовта латка як у тюремника і ззаду. Так і тюремникам роби-

ли зразу, як кого судили за Україну»⁵. Таким чином, жахіття воєнного часу стимулювали не вивищувати етнічну різnorodність, а навпаки спонукали шукати спільність навіть у стражданнях. Пророчою виступає фраза, сказана єврейкою українцям, повторювана у оповіданнях з різних регіонів: «А вона каже, що побачите, споминете моє слово, що нами розчинять, а вами замісять»⁶. Прикметно, що докладні описи масових розстрілів євреїв вдається зафіксувати від оповідачів-чоловіків: «До трохсот чоловік убитих. То кажуть, викопували такі довгі рови, підвозили їх по машині, заставляли роздіватися, заходити в ті рови. І зразу стріляли їх»⁷; «Там вибили. Перши раз ше як загнали в воду їх скільки там. А вни забавляються, стріляють їх у воді. Таке було. Ну зганяли у гето називали. Всіх позганяли їх. А тоді приїжджали машинами і забирали усіх: і малих, і старих. І тогди на ями, якого ранили, якого вбили. Привизли вже ж туди до ями і священника, рабина. А він вже читав книжку, а тиї всі кричат, плачут, то ж таке»⁸. Жінки ж намагаються обмежитися просто констатацією — вбивали. Також у жіночому тексті підкреслено намагання якось допомогти, полегшити долю невинних людей: «А німци зогнали в гето. Ди й їх побили. То ше як в гетто сиділи, то мати мині давала, то ше я носила їсти жидам. Мати наготовила, бо ж їх держали там голодними»⁹.

До основної тематики усних нарративів, пов'язаних із вбивствами єврейського населення, окрім описів зганяння в гето, масових розстрілів євреїв, грабежів, належать також перекази про заховане єврейське золото. Оскільки єврейське населення належа-

¹ Записала М. Демедюк 14.08.2018 р. у с. Старий Чарторийськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Сокол Катерини, 1930 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

² Записала М. Демедюк 23.07.2018 р. у с. Старосілля Маневецького р-ну Волинської обл. від Патрай Ольги, 1930 р. н., осв. 1 кл. Домашній архів М. Демедюк.

³ Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Пугач Уляни, 1933 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

⁴ Записала М. Демедюк 23.07.2018 р. у с. Старосілля Маневецького р-ну Волинської обл. від Патрай Ольги, 1930 р. н., осв. 1 кл. Домашній архів М. Демедюк.

⁵ Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Водько Євдокії, 1932 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

⁶ Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Тростянець Ківерцівського р-ну Волинської обл. від Ольхович Олександри, 1931 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

⁷ Записала М. Демедюк 23.07.2018 р. у смт Колки Маневецького р-ну Волинської обл. від Мосійчука Петра, 1930 р. н., осв. середня. Уродженець с. Годомичі. Домашній архів М. Демедюк.

⁸ Записала М. Демедюк 24.07.2018 р. у с. Розничі Маневецького р-ну Волинської обл. від Харківського Муся, 1931 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

⁹ Записала М. Демедюк 14.08.2018 р. у с. Старий Чарторийськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Сокол Катерини, 1930 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

ло до більш заможного класу, ніж прості волинські селяни, то для багатьох хаос війни ставав стимулом для грабежу чи обману: «Діло в тому, що в жидів було багато золота. І ще є закопане, але його ніхто не найде там. Обично отак вулиця йде, хата, а тут магазин од дороги. Далі їх складські приміщення, погриб, а в погриби ще закопував золото на глибині до трох метрів»¹⁰. Однак, оповіді про єврейське золото пройняті ідеєю, що награбоване не приносить щастя. Так, нещастям закінчився грабунок євреїв для сім'ї поліцає з с. Хряськ. Гроші не принесли злагоди: батько був убитий упівцями за зраду, син з матір'ю загинули від рук НКВД. Суголосним є оповідання про Колківського коменданта: «Тут був такий комендант. Він був в луцькій тюрмі. Я ні знаю за що він був. Факт того, що його розстрілювали, але не розстріляли і він вернувся і став комендантом колковської поліції. Із Рознич Сачковський фамілія. І він робив так. Дає євреям кансерву, каже збирайте золото, бо вас німці хочуть побити. Я їх буду балувати, щоб вони Вас ні чипали. Вони назбирають золота. Він нічого нікому ні каже, а забирає собі. Так він збирав з їх золото. Потім він з тим золотом уїхав заграницю, в Америку. І там в Америці його хтось убив. То, видно за те золото. Те золото довело його»¹¹.

Протидія як різновид міжетнічної взаємодії характерна для стосунків пари українців-поляки. Як зазначив Ю. Ніколаєць, «протиріччя між провідними гравцями на політичній арені Європи, що оформилися на «поствестфальському просторі», вже мали не релігійні корені, а були породжені уявленнями про національні, державні та геополітичні інтереси» [13, с. 323]. Якщо євреї сприймалися як етнічно інакші, але з позитивним маркуванням, то ставлення до поляка на Волинському Поліссі двояке. Так, взаємодія з позитивним забарвленням притаманна стосункам українців із поляками, що проживали на території Волині до 1918 року. Варто згадати польські колонії Пшебраже, Лісово, Полоне. Так, у наративах під-

креслюється добросусідські стосунки українських сімей з польськими, що однакові за соціальним статусом: «То Ядзя помню звалася мати їх і в їх два хлопці і дівчинка. Була. То бідно жили. Мати носила до єї шити сукенки міні і Юхімі. А вона за те їм ткача на дорожжі, радюгі. То був в їх Юсько, то Олесь по нашому. То він приходив до нас просо товкти. Принесе миску проса сирого, а воно нияк ні товчеться. То баба запалит піч і те просо з час посохне так. А він сидит на лавці жде. І тоди стовче вже йому. То з їми гарно жили»¹². Іншого характеру набули довоєнні стосунки і відповідно ставлення українців до поляків, що мали високе соціальне становище. Так, пан Майор із с. Хряськ у наративах постає українофобом: «Він таяк шпійном був, дививса, щоб ні розпространялася Вкраїна. Він же приїжджав у сило і в кого був нашити герб на грудях або біла вишита рубашка вкраїнська, то він рвав. Зривав ті герби і хотів посадити, то його просили, поїли, щоб ні садив, ні одддав у тюрму»¹³. Інший поміщик-осадник із с. Старосілля був «такім гоноровим, шо не признався до нас»¹⁴.

Особливо напруженими стають стосунки українців і поляків з початком війни [6, с. 300]. З одного боку маємо оповідання про несправедливі дії українців стосовно звичайних польських селян-осадників. Особливістю наративів про співчуття до поляків є той факт, що записані вони від жінок. Так, вкрай негативно і з великим осудом зображено в оповіданнях дії боївки СБ ОУН в с. Старосілля [8, с. 78], що карали поляків за співробітництво з німцями і радянськими партизанами: «Ой то страшне було. То пасли корови там над Стиром, то пливли тако люди поз'язани колючим дротом, проволокою. Пороздівани, побити. То казали, шо бандери побити їх, бо то з-пуд Бору пливли. То чи були полякі чи хто»¹⁵,

¹⁰ Записала М. Демедюк 24.07.2018 р. у с. Рознич Маневицького р-ну Волинської обл. від Харківського Мусія, 1931 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

¹¹ Записала М. Демедюк 23.07.2018 р. у смт Колки Маневицького р-ну Волинської обл. від Мосійчука Петра, 1930 р. н., осв. середня. Уродженець с. Годомичі. Домашній архів М. Демедюк.

¹² Записала М. Демедюк 22.07.2018 р. у с. Старосілля Маневицького р-ну Волинської обл. від Гринюк Антоніни, 1934 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

¹³ Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. від Водько Євдокії, 1932 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

¹⁴ Записала М. Демедюк 22.07.2018 р. у с. Старосілля Маневицького р-ну Волинської обл. від Гринюк Антоніни, 1934 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

¹⁵ Записала М. Демедюк 22.07.2018 р. у с. Старосілля Маневицького р-ну Волинської обл. від Маланюк Антоніни, 1931 р. н., осв. 1 кл. Домашній архів М. Демедюк.

«Пливли отако люди пороздівани, і жінкі, і чоловікі. І так по два, по три разом руки пов'язани колючою проволокою. То десь літом ше було посла Пистра і Павла. А хто їх побив. Як будьто, вже бандери тоті побили. А то чи поляки були чи хто, то вже ни докажу. А хіба треба було так знущатися над людьми»¹⁶, «Но їх і в Полицах побили тих поляків. Напали вкраїнці і вибили. І дітей били і жинок били»¹⁷. Прикметно, що оповідачі не шукають виправдання діям убивць. Як і в ситуації з вбивствами невинних євреїв виключну вагу має факт масової страти людей. Адже якщо винен один, то його покарання виправдане, а убивство за етнічною ознакою викликає осуд незалежно від того, хто його здійснює: свої чи чужі. Ключовим також є образ колючого дроту, яким зв'язані руки вбитих, що відсилає до біблійного сюжету Христових мук.

Виразно негативного забарвлення отримують образи поляків-шудманів, що були у складі каральних загонів СС, а також вояків польської самооборони з Пшебраже і Колок. Акцентується на надзвичайній агресивності польських озброєних формувань щодо мирного населення («І вона йшла і десь натрапила на їх чи вечором чи ночю. Одній дивчинці було шість, а другій десять років. І їх повбивали і її вбили. Навіть на нашому полі, на нашому житі закопали»¹⁸, «І хазяїн вийшов з хати. Ну родич наш. Давати коровам їсти. Біг поляк чириз подвір'я, вистрілив в його і побіг дальше. Не питаючи нічого вистрелив. Не воєнного якогось, а обичного сільського дядька»¹⁹. Показовими стали оповідання про спалення Старосілля німецькими загонами СС із активним залученням шудманів із польської самооборони колонії Пшебраже. Відзначимо, що остання стала місцем дислокації загонів польської самооборони, а також

прихистком польських осадників: «то на Пжибраже всі з'їжджали вже, а звідти пириїхали вже у Польщу. Но їх так ни вибивали. Вони ходили стріляли наших. О тут два чоловіки забили на Майдані наших Разнюків»²⁰. Оповідачі підкреслюють мілітаристичний характер польського населення [15, с. 134], їхню готовність до збройного протистояння українцям: «Вони навіть на краю Колок, там де Старосілля. Там костьол був польський побудований. І в тому костьолі полякі збиралися. Ну поляків в Колках багато ни було, десь казали чоловік сто сорок. І вони в тому костьолі збиралися і робили свої воєнні обученія»²¹. З огляду на це похід українців на Пшебраже пояснюється в наративах як справедлива відплата акція за польські безчинства стосовно українців: «То вже полякі десь там аж туди на Прибражи на тому вже людей били наших. Да й вже люде брали, хто шо да йшли обороняти. Як війна стала да поляк одогнали, то вони стали нападати на людей. Дий то так ходили обороняти. Хто з чим йшли»²².

В оповіданнях виразно підкреслено і засуджується готовність поляків до співпраці як з німцями, так із радянськими партизанами заради досягнення свого і відсічі упівцям: «А поляки то були зв'язані з німцями. То й тутика поляки були. Як в Разничях бій був, то тоже часть поляк була. То начали виштирхувати їх з цюль, як були повстанци, як була Колковська республіка, то на Пжибраже всі з'їжджали вже»²³, «Полякі спровокували, шо в Макаревичах бандеровці. І вони вдарили з півдня, а з сходу вдарили партізани саветські». Таким чином, в оповіданнях з Волинського Полісся переважають образи поляків, наділених негативними рисами і ворожими до українців. Підкреслюється їхня здатність до колаборації, вороже налаштування стосовно не лише

¹⁶ Записала М. Демедюк 23.07.2018 р. у с. Старосілля Маневецького р-ну Волинської обл. від Патрай Ольги, 1930 р. н., осв. 1 кл. Домашній архів М. Демедюк.

¹⁷ Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Пугач Уляни, 1933 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

¹⁸ Записала М. Демедюк 23.07.2018 р. у смт Колки Маневецького р-ну Волинської обл. від Мосійчука Петра, 1930 р. н., осв. середня. Уродженець с. Годомичі. Домашній архів М. Демедюк.

¹⁹ Записала М. Демедюк 24.07.2018 р. у смт Колки Маневецького р-ну Волинської обл. від Літвінчука Миколи, 1967 р. н., осв. вища. Домашній архів М. Демедюк.

²⁰ Записала М. Демедюк 24.07.2018 р. у с. Розничі Маневецького р-ну Волинської обл. від Харківського Мусія, 1931 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

²¹ Записала М. Демедюк 23.07.2018 р. у смт Колки Маневецького р-ну Волинської обл. від Мосійчука Петра, 1930 р. н., осв. середня. Уродженець с. Годомичі. Домашній архів М. Демедюк.

²² Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Водько Євдокії, 1932 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

²³ Записала М. Демедюк 24.07.2018 р. у с. Розничі Маневецького р-ну Волинської обл. від Харківського Мусія, 1931 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

озброєних загонів українського підпілля, а й мирних селян-українців.

Етнічна взаємодія характеру протидії характерна і для стосунків українців з німцями. Образи німців в народній прозі Маневецького Полісся набувають двоякого характеру. Негативного та подекуди апокаліптичного звучання отримують описи загонів СС, що виконували каральні акції як щодо упівців, так і стосовно мирного населення. Водночас позитивного забарвлення отримують німецькі солдати регулярної армії, які не позбавлені співчуття до селян та часто здатні проявити милосердя. Так, німецький солдат свідомо залишає жити сім'ю українців, коли знаходить їхню схованку у льосі: «Тоже сім'я там їдна втикла. В льоху вони схавалися, а йдин зайшов. Тоже було тее і німці такі, шо ни всіх били. І подивився, і в них ни стріляв»²⁴. Небажання бути катами мирних селян спонукали солдатів-німців до пошуку шляхів альтернативної страти. Однак в народних оповіданнях такі дії тлумачаться як прояв милосердя, адже німці дарують українцям свободу вибору власної смерті: або загинути від розстрілу в селі, або переплвти крижану річку і, можливо, врятуватися: «А їх повели до річки, бо недалеко річка. І два німці йшло, а один шось так на іншого сказав шо і той повернувся назад. А той веде їх до річки і каже, шо я буду зара стріляти вверх, а ви біжіть в річку. В село не біжіть, Вас там все рівно застрілять. А біжіть в річку, якщо хто переплвє, то житиме»²⁵. Людями рисами наділені солдати-німці під час спілкування із старшими дідусями і бабусями та дітьми. Низка оповідань зображує німців, які частують дітей шоколадом і цукерками «То мати ше пам'ятала, приходять ввечери, то ше нам канфєти давали, шоколад. Ми полягаім на печі, бо в баби Пріськи їх трох було. То нам ше і дають, каже: «Кіндер, кіндер», і нам ше подають їсти»²⁶. Цікавим є наратив, в якому розпові-

дається як німецький лікар-солдат вилікував старшу жінку з с. Цміни від виразки на нозі. Також типовими є оповідання, де військові діляться милом чи одягом із селянами. Міф про два види німців, хороших (регулярні війська) і поганих (каральні загони СС) міцно увійшов у традицію. Звідси популярність сюжету, коли позитивно налаштований до місцевого українського населення солдат попереджає про майбутню небезпеку: «Ди й один зайшов. Моя ше хата стоїт там на теї улици, шо я родилася. Ди й тоді ше я була дівчиною. Ди й один зайшов. Каже: Ми йдемо, а ми вбивати людей не будемо, а позад нас будут таки, шо будут убивати людей»²⁷.

Продуктивним виступає концепт «справедливість», що характеризує ставлення німецьких окупантів щодо українських селян, які налаштовані до співпраці, а не протидії. Повага і дотримання правил, пошана до людини стають ключовими ціннісними орієнтирами в оповідях про позитивно конотовані взаємодії, ключовими серед яких є мотив: німці не карають тих, що дотримуються правил. Так, показовими є оповідання про вбитого снарядом німця у селі Хряськ «Оцьой дядько з цих Терешків і ше один викопали ямку ди й нимець привів, щоб його тут закопали. Ше й та баба винисла настильницю да й такого гочи накрила тому нимцьови. То ше сказав: «Матка гуд-гуд», шо так зробила»²⁸, «Ото кала школи лизав той нимець. А був Пиридон Борисівської Пріськи, Тимошової Ніни. Був голова сільські. То він сказав людям. Візьміте простиню білу і накрійте того нимця. І ништо шоб ни зачипив, бо виб'ют усе сило. То люде й накрили його, і ничипали й діжурили. То тиї німци його забрали і повизли і никого ни зачипили. Отак він спас той Пиридон людей. А в Чоторіську то тоже забили якогось нимецкого охвицера. То тамика зогнали усіх чоловіків до ями ди й тоже вистріляли»²⁹; «То вже баба Пріська розказувала. Накрили йому лице хусточкою і от німці приїхали і кажут: «Храськ

²⁴ Записала М. Демедюк 24.07.2018 р. у с. Розничі Маневецького р-ну Волинської обл. від Харківського Муся, 1931 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

²⁵ Записала М. Демедюк 14.08.2018 р. у с. Старий Чарторийськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Кльока Святослава, 1956 р. н., осв. середня. Уродженець с. Новосілки. Домашній архів М. Демедюк.

²⁶ Записала М. Демедюк 9.08.2018 р. у с. Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Андрусіка Володимира, 1963 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

²⁷ Записала М. Демедюк 14.08.2018 р. у с. Старий Чарторийськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Сокол Катерини, 1930 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

²⁸ Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Водько Євдокії, 1932 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

²⁹ Записала М. Демедюк 8.08.2018 р. у с. Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл. від Пугач Уляни, 1933 р. н., осв. 7 кл. Домашній архів М. Демедюк.

гуд». І Храськ ни спалили»³⁰. Водночас жорстоку кару отримали жителі сусіднього села Козлиничі, де мертвого німецького солдата не пошанували, а роздягли і залишили понівечене тіло біля клубу. Село у відповідь солдати повністю спалили. Тут маємо справу із ще одним світоглядним концептом: мертві потребують поваги незалежно від статі, віку і етнічної належності. Білий колір простирадла чи скатертини, яким накривають вбитого, є виразним елементом поховального обряду.

У текстах, записаних від оповідачів-чоловіків, підкреслено військовий вишкіл і стратегічні уміння німецьких солдатів на протигагу недосвідченості молодих повстанців, що під час відкритих сутичок стають гарматним м'ясом для досвідчених німців. Яскравою ілюстрацією постає оповідання про бій повстанців з німцями у с. Розничі: «Ну вони замітали німці і поробили таки тії бойниці от то де: у хаті чи в клуні чи де. Попрорізували диркі і кулемети поставили. І на городах як де лижав, стріляв кулемет, то клали колоди, рихтовалися. І рано, як почався той бій. Ну а цюй сотні до бою Богдан подав ракету чирвону. Звідки полетіла ракета, а німці тоді готові були. Да очіридь як дали. Да й його тяжко поранили. Ой Боже. І так керувати ни було кому боєм. А повстанців побили багато. Німці запалили клуню, да видно, горіт. Їх ж ниhto ж ни бачит, вони поховани. А тії йдуть як на долоні всі повстанці»³¹. Виразними постають образи упівців, що усвідомлено вступають у бій, хоч і розуміють неможливість встояти супроти вишколених солдатів.

Висновки. Розглянувши основні мотиви оповідань про Другу світову війну на території Волинського Полісся, констатуємо наявність кількох типів міжетнічних взаємодій, різнорідно маркованих. Позитивного характеру набувають стосунки українців із євреями, німцями-солдатами регулярної армії. Негативно конотованими постають контакти українців з поляками, спричинені агресивними діями як з боку мілітаризованих частин польської самооборони, так і з боку вояків СБ ОУН стосовно мирних

поляків-осадників. Важливо сьогодні фіксувати наративи про ці трагічні сторінки Другої світової війни та повоєнного Руху опору, що мали катастрофічні наслідки як для українців, які боролися за право жити в своїй незалежній державі, так і для єврейського та польського населення краю. Переосмислення потребують чимало відомих з радянських часів історичних фактів. Необхідно вивчати трагічні сторінки, знайомити з ними молоде покоління, щоб подібні звірства ніколи не мали ймовірності на повторення.

1. Євтух В.Б., Трошинський В.П., Галушко К.Ю. *Етносоціологія: терміни та поняття*. Навчальний посібник. Київ: Фенікс, 2003.
2. Савицька О.В. *Етнопсихологія: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл.* Київ: Каравела, 2011.
3. Гулай В. Етнополітичні конфлікти та етнічна мобілізація в Західній Україні в роки Другої світової війни. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: (збірник наукових праць)*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. Випуск 18. С. 81—86.
4. Гулай В. *Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни* Монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011.
5. Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт як суспільний феномен: стан розробки проблеми. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України: Збірник. Сер. Політологія і етнологія*. Київ, 2005. Вип. 27. С. 298—321.
6. Лиходід Ю. Сутність етноконфлікту та шляхи його подолання. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України: Збірник. Сер. Політологія і етнологія*. Київ, 2003. Вип. 23. С. 324—333.
7. Сергійчук В.І. *Трагедія Волині: Причини і перебіг польськоукраїнського конфлікту в роки Другої світової війни*. Київ: Укр. Вид. Спілка, 2003.
8. Антонюк Я. *Діяльність СБ ОУН на Волині*. Луцьк: Волинська книга, 2007.
9. Каліщук О. Проблема українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни в історичній науці: демографічний зріз. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2010—2011. Вип. 3—4. С. 292—306
10. Пушук І. *Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Рожницький і Маневецький райони*. Луцьк, 2009.
11. Сіліч Л. Маневиччина в часи німецької окупації 1941—1944 рр. *Маневиччина крізь віки: наук.-краєзн. нарис*. Луцьк, 2005. С. 42—68.
12. Сілецький Ю.Р. *Етнічні гетеростереотипи в традиційному світогляді українців: автореф. дис ... канд. іст. наук*. Львів: б. в., 2009.

³⁰ Записала М. Демедюк 9.08.2018 р. у с. Храськ Маневичького р-ну Волинської обл. від Андрусіка Володимира, 1963 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

³¹ Записала М. Демедюк 24.07.2018 р. у с. Розничі Маневичького р-ну Волинської обл. від Харківського Мусія, 1931 р. н., осв. середня. Домашній архів М. Демедюк.

13. Ніколаєць Ю. Національні меншини України у роки Другої світової війни у контексті етнополітичних практик воюючих сторін: науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень* ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 5—6. С. 321—368.
 14. Стоколос-Ворончук О. Євреї у рецепції української гумористичної традиції: проблема уснопоетичних джерел. *STUDIA METODOLOGICA*. Тернопіль, 2003. № 13. С. 146—150.
 15. Ільющин І. *Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001.
- REFERENCES
- Yevtukh, V.B., Troshchyns'kyu, V.P., & Halushko, K.Yu. (2003). *Ethnic Sociology: Terms and Concepts. Tutorial*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
- Savuts'ka, O.V. (2011). *Ethnopsychology: a manual for the students*. Kyiv: Karavel [in Ukrainian].
- Hulay, V. (2006). Ethnopolitical conflicts and ethnic mobilization in Western Ukraine during the Second World War. In *Ukrainian national idea: realities and prospects of development: (collection of scientific works)* (Issue 18, pp. 81—86). L'viv: Publishing House of the National University «Lviv Polytechnic» [in Ukrainian].
- Hulay, V. (2011). *Interethnic communication in Western Ukraine during the Second World War Monograph*. L'viv: Lviv Polytechnic Publishing House [in Ukrainian].
- Matsiyevs'kyu, Yu. (2005). Ethnic conflict as a social phenomenon: state of problem development. In *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine: Collection. Political science and ethnology* (Issue 27, pp. 298—321). Kyiv [in Ukrainian].
- Lykhdid, Yu. (2003). Essence of ethnoconflict and ways to overcome it. In *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine: Collection. Political science and ethnology* (Issue 23, pp. 324—333). Kyiv [in Ukrainian].
- Serhiychuk, V.I. (2003). *Tragedy of Volhyn: Causes and the course of the Polish-Ukrainian conflict during the Second World War*. Kyiv: Ukr. Vyd. Spilka [in Ukrainian].
- Antonyuk, Ya. (2007). *Activities of the OUN Security Council in Volyn*. Luts'k: Volyn book [in Ukrainian].
- Kalishchuk, O. (2010—2011). The problem of the Ukrainian-Polish confrontation in the West Ukrainian lands during the Second World War in historical science: the demographic section. In *Ukraine-Poland: historical heritage and public consciousness* (Issue 3—4, pp. 292—306) [in Ukrainian].
- Pushchuk, I. (2009). *Tragedy of the Ukrainian-Polish confrontation in Volyn' 1938—1944. Rozhyshe and Manevichsky districts*. Luts'k [in Ukrainian].
- Silich, L. (2005) Manevichina during the German occupation of 1941—1944 rr. In *Manevichina through the ages: sciences. Essay* (pp. 42—68). Luts'k [in Ukrainian].
- Silets'kyu, Yu. (2009). *Ethnic heterostero-types in the traditional worldview of Ukrainians: author's abstract*. (Dis ... cand. of hist. sciences). L'viv [in Ukrainian].
- Nikolayets', Yu. (2017). National minorities of Ukraine during the Second World War in the context of ethnopolitical practices of warring sides: scientific discourse. In *Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine* (Issue 5—6, pp. 321—368). Kyiv [in Ukrainian].
- Stokolos-Voronchuk, O. (2003). Jews at the reception of Ukrainian humorous tradition: the problem of ethno poetic sources. In *STUDY METODOLOGY, 13* (pp. 146—150). Ternopil' [in Ukrainian].
- Il'yushyn, I. (2001). *Conflict between the UPA and the AK (Army of the Krai) during the Second World War against the backdrop of the Polish underground activity in Western Ukraine*. Kyiv: Instytute of History of Ukraine; National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].